

IV. Z DZIEJÓW NAUKI I NAUCZANIA HISTORII PRAWA

Krzysztof Krasowski (Poznań)

Nauka i nauczanie prawa na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego na tle innych uniwersyteckich szkół prawniczych w Polsce w latach 1919–1939

I. POCZĄTKI

Utworzenie w Poznaniu akademickich studiów prawniczych przypadło na okres budowania zrębów Uniwersytetu Poznańskiego i pozostaje z powstaniem tej uczelni w ścisłym związku, wydarzenia w XX-wiecznej historii miasta Poznania porównywalnego co do długofalowych skutków chyba tylko z powstaniem wielkopolskim. Pomimo wielkiej skali trudności, w tym braku kadr o odpowiednich kwalifikacjach naukowych w dziedzinie nauk prawnych, znalazła się wśród członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk grupa zapalczyków, która podjęła próbę utworzenia polskiej uczelni wyższej. W dniu 11 listopada 1918 r. – data jakże wymowna – ukonstytuowała się, pod przewodnictwem prezesa Towarzystwa, Heliodora Święcickiego, Komisja Organizacyjna Uniwersytetu Poznańskiego. Już w trakcie jej pierwszego posiedzenia ustalono, że oprócz Wydziału Filozoficznego należy także zorganizować Wydział Prawa. Postanowiono zwrócić się do znanych poznańskich adwokatów, Romualda Paczkowskiego i Jarogniewa Drwęckiego (pierwszego prezydenta polskiego Poznania), z propozycją przystąpienia do Komisji w charakterze organizatorów Wydziału Prawa, pod warunkiem jednak wyłącznego poświęcenia się pracy naukowej i pedagogicznej. Propozycji tej zainteresowani niestety nie przyjęli, co spowodowało ponaddwumiesięczny impas w pracach nad utworzeniem

Wydziału oraz przesądziło o tym, że nie uczestniczyli już w nich poznańscy prawnicy¹.

Przełom nastąpił w lutym 1919 r., gdy sprawą zorganizowania poznańskiego Wydziału Prawa zajęła się Komisja Stabilizacyjna, powołana do życia na mocy dekretu Naczelnika Państwa z dnia 7 stycznia 1919 r. w celu ustalenia pierwszego składu profesorów na Uniwersytecie Warszawskim². Dzięki poparciu ówczesnego ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, prof. Jana Łukasiewicza, oraz zabiegom H. Świąćickiego Komisja ta, złożona z wybitnych profesorów, w tym prawników Uniwersytetu Jagiellońskiego, Lwowskiego, Warszawskiego, oraz członków Polskiej Akademii Umiejętności, w trakcie obrad w Krakowie, w dniach 3–4 lutego 1919 r., przygotowała w sekcji prawnej memoriał zawierający szczegółowy program dla I roku poznańskiego studium prawa (wykłady na wyższych latach, do IV włącznie, miały być uruchamiane stopniowo po upływie kolejnego roku) oraz konkretne propozycje personalne. Wszyscy kandydaci wytypowani do prowadzenia wykładów: Antoni Peretiatkowicz, Tadeusz Brzeski, Edward Taylor, Zygmunt Lisowski i Abdon Kłodziński, kilka miesięcy później podjęli pracę w Poznaniu³.

II. STUDIA I STUDENCI

1. Programy i organizacja studiów

O formie i treści studiów decydowały programy studiów. Pierwszy program dla poznańskich studiów prawniczych był efektem ustaleń krakowskiej Komisji Stabilizacyjnej z lutego 1919 r.⁴ Określił on zestaw przedmiotów wykładanych

¹ Szerzej: K. Krasowski, *Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–1939* [w:] K. Krasowski (red.), *Zarys dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Poznaniu 1919–2004*, Poznań 2004, s. 11 i nn.

² Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, nr 5, poz. 94. Zadaniem Komisji Stabilizacyjnej była ocena kwalifikacji naukowych kandydatów oraz przygotowanie wniosków w sprawie nominacji profesorów zwyczajnych, nadzwyczajnych oraz honorowych na Uniwersytecie Warszawskim. Zob. rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 14 stycznia 1919 r. w sprawie wykonania dekretu z dnia 7 stycznia 1919 r. w przedmiocie mianowania pierwszego składu profesorów w Uniwersytecie Warszawskim, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej: Dz. Urz. MWRiOP], nr 1, poz. 7.

³ Szerzej: K. Krasowski, *Wydział Prawno-Ekonomiczny...*, s. 74.

⁴ Sprawozdanie H. Świąćickiego z obrad Komisji Stabilizacyjnej w Krakowie w dniach 3–4 lutego 1919 r. [w:] M. Banasiewicz, A. Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. 1: *Organizacja i rozwój Uczelni od listopada 1918 roku do inauguracji w maju 1919 roku*, Poznań 1973, s. 104. Program ten był konsultowany przez H. Świąćickiego z mecenasem Wacławem Wyczyńskim, członkiem Wydziału Politycznego Naczelnej Rady Ludowej, który zasadniczo zaaprobował jego treść. Wskazał jednak na konieczność połączenia studiów

w I semestrze działalności dydaktycznej Wydziału, który trwał od 12 maja do końca lipca 1919 r. Wykłady, prowadzone wyłącznie dla I roku, objęły następujące przedmioty: Encyklopedia nauk prawnych i politycznych (4 godz. tygodniowo), Prawo rzymskie (10 godz.), Ekonomia społeczna (6 godz.), Historia gospodarcza Europy Zachodniej i Polski (4 godz.)⁵, Historia ustroju Polski (5 godz.)⁶. Nie udało się tylko uruchomić wykładu z Prawa kościelnego (4 godz.) z powodu braku odpowiedniego specjalisty⁷.

Od maja trwały intensywne prace Rady Wydziału nad programem studiów, który miał być realizowany od jesieni 1919 r. Zakończono je 10 lipca przyjęciem uchwały w sprawie programu studiów dla sekcji ekonomiczno-politycznej – oryginalnego poznańskiego pomysłu. Podjęto także ważną decyzję, iż studia na obu kierunkach będą trwały trzy lata, na co wpływ miała tradycja organizacji tego typu studiów na uniwersytetach niemieckich⁸.

Wdrożony od roku akademickiego 1919/20 program studiów na kierunku prawo, realizowany od 23 września 1919 r. w układzie trymestralnym, obejmował przedmioty obowiązkowe wyszczególnione w tabeli 1.

Wykłady z przedmiotów obowiązkowych w trakcie całych studiów liczyły łącznie **1620 godzin**. Ponadto Wydział oferował studentom tzw. wykłady zalecane w liczbie **180 godzin**, co w sumie dawało **1800 godzin**. Zwraca w tym programie uwagę obecność kilku wykładów poświęconych prawu dzielnicowemu, popruskemu lub ponemieckiemu, co stanowiło efekt obowiązywania jeszcze w tym okresie na ziemiach byłego zaboru pruskiego ustawodawstwa tych państw.

uniwersyteckich z praktyką zawodową. W związku z tym postulował, aby studenci w trakcie III lub IV semestru studiów odbyli półroczną praktykę w sądach lub kancelariach adwokackich, a po ukończeniu trzyletnich studiów odbywali w tych instytucjach czteroletnią aplikację. *Sprawozdanie Komisji Organizacyjnej Uniwersytetu z czynności do 11 marca 1919 r.* [w:] M. Banasiewicz, A. Czubiński, *Źródła do dziejów...*, s. 156.

⁵ Takiego wykładu nie przewidywał program krakowski. Wprowadzono go z poznańskiej inicjatywy, zapewne po to, aby zapewnić pensum godzin prof. Janowi Rutkowskiemu.

⁶ „Dziennik Poznański” z 26 kwietnia 1919 r., nr 97, s. 2.

⁷ Komisja Uniwersytecka wysunęła na Katedrę Prawa Kościelnego kandydaturę ks. Teodora Taczaka, profesora seminarium w Gnieźnie, pod warunkiem wyrażenia zgody przez arcybiskupa E. Dalbora na przeniesienie ks. Taczaka z Gniezna do Poznania. Arcybiskup w piśmie z 8 marca 1919 r. poinformował jednak Komisję, że: „Seminarium w Gnieźnie bez ks. prof. Taczaka obyć się nie może. Kandydatura jego tym samym upada”. *Sprawozdanie Komisji Organizacyjnej...*, s. 156 i nn.

⁸ Protokół posiedzenia Rady Wydziału z dnia 10 lipca 1919 r., Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza [dalej: AUAM], 15/33, *Memoriał w sprawie organizacji Wszechnicy Piastowskiej*, s. 72 i nn.

Tabela 1. Przedmioty obowiązkowe na kierunku prawo w roku akademickim 1919/20

Rok studiów	Przedmioty	Liczba godzin
I rok	Encyklopedia nauk prawnych i politycznych	90
	Prawo rzymskie	150
	Ekonomia społeczna	120
	<u>Historia ustroju Polski</u>	<u>120</u>
	Łącznie	480
II rok	Nauka o państwie	90
	Nauka administracji	90
	Prawo administracyjne na ziemiach b. zaboru pruskiego	60
	Skarbowość	90
	Prawo międzynarodowe	90
	<u>Prawo kościelne</u>	<u>90</u>
	Łącznie	510
III rok	Prawo cywilne	240
	Prawo karne	60
	Prawo karne na ziemiach b. zaboru pruskiego	60
	Procedura cywilna	120
	Prawo handlowe	90
	<u>Prawo handlowe na ziemiach b. zaboru pruskiego</u>	<u>60</u>
	Łącznie	630

Źródło: *Uniwersytet Poznański. Spis wykładów w półroczu zimowym 1920 r.*, Poznań 1920, s. 47 i nn.

Przedstawiony wyżej program studiów, nieco różniący się od tego na innych wydziałach prawa w uczelniach państwowych, w których studia prawnicze trwały cztery lata, obowiązywał, za zgodą ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, do 1 października 1922 r. Wprowadzona z tym dniem reforma była potrzebna, nie tylko z powodu konieczności ujednoczenia programów studiów na uniwersytetach. Mówił o tym prorektor, prof. Zygmunt Lisowski, w przemówieniu z okazji inauguracji roku akademickiego 1923/24 w dniu 21 października 1923 r.:

To unaukowanie studiów podnieść zaś trzeba przede wszystkim odnośnie do Wydziału Prawno-Ekonomicznego, który z dawna uchodzi w opinii za przystań zbierającą niedobitki z innych Wydziałów i prowadzącą ich łatwą drogą przekucia egzaminów do urzędniczej kariery. Podniesienie studiów prawa na wyższy poziom naukowy było zresztą wspólnym dążeniem naszego Wydziału i innych wydziałów prawnych w Polsce⁹.

Reforma ta polegała na podporządkowaniu poznańskiego Wydziału przepisom obowiązującym od 1920 r., a regulującym w jednakowy sposób program stu-

⁹ Z. Lisowski, *Uniwersytet Poznański w roku akademickim 1922/23*, Poznań 1923, s. 16.

dów prawniczych na wszystkich uniwersytetach. Charakterystycznym jej rysem było wprowadzenie czteroletniego trybu studiów.

Program studiów prawniczych został uregulowany rozporządzeniem ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 16 października 1920 r.¹⁰, obowiązującym na poznańskim Wydziale od 1 października 1922 r. Plan wykładów obowiązkowych, w łącznym wymiarze **1900 godzin** w okresie całych studiów, przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Przedmioty obowiązkowe na kierunku prawo w roku akademickim 1922/23

Rok studiów	Przedmioty	Liczba godzin
I rok	Prawo rzymskie	160
	Historia prawa polskiego (Historia ustroju i historia prawa sądowego)	180
	Teoria prawa	40
	<u>Historia prawa na Zachodzie Europy</u>	<u>120</u>
	Łącznie	500
II rok	Prawo kościelne	90
	Ekonomia polityczna wraz z historią doktryn i polityką ekonomiczną	180
	Prawo polityczne wraz z nauką o państwie	100
	<u>Prawo narodów</u>	<u>60</u>
	Łącznie	430
III rok	Skarbowość i prawo skarbowe	90
	Nauka administracji i prawo administracyjne	180
	Statystyka	60
	Prawo karne i postępowanie karne	120
	<u>Filozofia prawa</u>	<u>40</u>
	Łącznie	490
IV rok	Prawo cywilne	210
	Postępowanie sądowo-cywilne	150
	Prawo handlowe i wekslowe	90
	<u>Prawo międzynarodowe prywatne</u>	<u>30</u>
	Łącznie	480

Źródło: *Uniwersytet Poznański. Spis wykładów na rok akademicki 1922/23*, Poznań 1922.

Nowy program nie wprowadzał rewolucyjnych zmian w porządku studiów realizowanym w Poznaniu od jesieni 1919 r. Poza przedłużeniem ich o rok i zwiększeniem ogólnej liczby godzin wymagał on uruchomienia nowych wykładów tylko z dwóch przedmiotów: historii prawa na Zachodzie Europy i pra-

¹⁰ Dz. Urz. MWRiOP, nr 22, poz. 140.

wa międzynarodowego prywatnego. Elementy teorii i filozofii prawa wykładano już wcześniej w ramach zajęć z encyklopedii nauk prawnych oraz nauki o państwie.

Określony w rozporządzeniu wykaz przedmiotów obowiązkowych stanowił swoiste minimum programowe. Rada Wydziału mogła rozszerzać listę tych przedmiotów oraz uzupełniać program studiów o wykłady zalecane: socjologię, logikę, psychologię, historię filozofii, medycynę sądową oraz specjalistyczne, np.: prawo górnicze, rolne, kryminologię. Do Rady Wydziału należało także ustalenie liczby godzin dla zajęć seminaryjnych z każdego przedmiotu obowiązkowego, przy czym udział w nich miał charakter dobrowolny.

W ostatnim przed wybuchem wojny roku akademickim 1938/39 plan wykładów obowiązkowych na kierunku prawo, w ogólnym wymiarze **2210** godzin, uzupełniony liczbą **17 wykładów** zalecanych, przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Przedmioty zalecane na kierunku prawo w roku akademickim 1938/39

Rok studiów	Przedmioty	Liczba godzin
I rok	Historia prawa rzymskiego	60
	Rzymskie prawo prywatne	90
	Historia prawa polskiego	180
	Teoria prawa	60
	Historia ustroju państwowego Europy Zachodniej	100
	<u>Historia prawa prywatnego Europy Zachodniej</u>	<u>50</u>
	Łącznie	540
II rok	Prawo kościelne	150
	Ekonomia społeczna	150
	Nauka o państwie	40
	Polskie prawo konstytucyjne	60
	Historia doktryn politycznych	40
	Prawo międzynarodowe	60
	<u>Dzieje gospodarcze Polski odrodzonej</u>	<u>30</u>
Łącznie	530	
III rok	Nauka skarbowości	70
	Polskie prawo skarbowe	20
	Nauka administracji	60
	Polskie prawo administracyjne	90
	Teoria samorządu i polskie prawo samorządowe	60
	Statystyka	60
	Prawo karne	60
	Postępowanie sędowo-karne	60
	<u>Filozofia prawa</u>	<u>60</u>
	Łącznie	540
IV rok	Prawo cywilne (część ogólna)	40
	Prawo cywilne (prawo rzeczowe)	75

IV rok	Prawo cywilne (zobowiązania)	40
	Prawo cywilne (prawo rodzinne)	75
	Prawo spadkowe	40
	Polski proces cywilny	90
	Postępowanie egzekucyjne	30
	Postępowanie upadłościowe i układowe	30
	Prawo handlowe	100
	Prawo wekslowe i czekowe	50
	<u>Prawo międzydzielnicowe i międzynarodowe prywatne</u>	30
	Łącznie	600

Źródło: *Uniwersytet Poznański. Spis wykładów na rok akademicki 1938/39*, Poznań 1938, s. 17 i nn.

Listę przedmiotów obowiązkowych na obu fakultetach uzupełniały wykłady zalecane, czyli zajęcia do wyboru, które do 1939 r. nie kończyły się formalnym zaliczeniem, jako koniecznym warunkiem ukończenia studiów. Wykaz tych wykładów corocznie ustalała Rada Wydziału. Przykładowo w roku akademickim 1919/20 na studium prawa oferowano: socjologię, statystykę, rachunkowość państwową, stosunek państwa do Kościoła w zaborze pruskim (1772–1914), prawo „subhastacyjne”; na fakultecie ekonomiczno-politycznym wykładano: zasady spółdzielczości, zarys genezy i rozwoju prasy oraz jej znaczenie społeczne, filozofię społeczną. W sumie na obu kierunkach – 8 wykładów w łącznym wymiarze **240 godzin**¹¹. Dla porównania w ostatnim przed wybuchem wojny roku akademickim 1938/39 liczba oferowanych studentom obu fakultetów wykładów zalecanych wyniosła już 17, w ogólnym wymiarze **350 godzin**. Listę tę (wraz z nazwiskami wykładowców) przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Przedmioty zalecane na fakultecie prawa i fakultecie ekonomiczno-politycznym w roku akademickim 1938/39

Przedmiot	Wykładowca	Liczba godzin
Geografia kolonialna	J. Czekalski	60
Projekty prawa rzeczowego Komisji Kodyfikacyjnej	J. Górski	10
Medycyna sądowa	S. Horoszkiewicz	60
Zagadnienia ustroju rolnego i podatkowego w prawie rzymskim	R. Knapowski	10
Logika dla prawników	Cz. Znamierowski	30
Psychologia dla prawników	S. Błachowski	20

¹¹ Zob. spisy wykładów w Uniwersytecie Poznańskim na rok akademicki 1919/20, publikowane osobno dla każdego trymestru, Poznań 1919–1920.

Projekty prawa rodzinnego Komisji Kodyfikacyjnej	J. Górski	10
Chemiczne i optyczne metody dochodzenia przestępstw	Z. Hepter	20
Zjawisko inflacji w historii gospodarczej i skarbowej	R. Knapowski	10
Wybrane zagadnienia z antropologii społecznej i kryminalnej	K. Stojanowski	10
Zasady wyższej matematyki dla ekonomistów	W. Ślebodziński	20
Prawo morskie publiczne	B. Winiarski	20
Projekty prawa spadkowego Komisji Kodyfikacyjnej	J. Górski	10
Skarbowość Włoch faszystowskich	R. Knapowski	10
Zagadnienia demograficzne Polski	M. Nadobnik	10
Statystyka kryminalna	M. Nadobnik	10
Prawo morskie prywatne	J. Sułkowski	30

Źródło: *Uniwersytet Poznański. Spis wykładów na rok akademicki 1938/39*, Poznań 1938, s. 27 i nn.

Analiza planów wykładów realizowanych na Wydziale w latach 1919–1939 skłania do następującej refleksji. W roku akademickim 1919/20 łączna liczba godzin wykładów obowiązkowych i zalecanych dla obu kierunków wynosiła **3540 godzin**, w roku akademickim 1938/39 już **4880 godzin**. Oznacza to zwiększenie w tym okresie puli godzin wykładowych o blisko **30%**. Stanowi to wymowne świadectwo znacznego rozszerzenia pola badań naukowych i wzmocnienia stanu kadrowego Wydziału w okresie międzywojennym.

2. Dyskusje wokół nowego programu studiów

Program studiów prawniczych, traktowany początkowo jako prowizorium¹², przetrwał bez zmian aż do 1939 r. Stan ten spotykał się z dość powszechną krytyką prawniczych środowisk akademickich.

Poczynając już od 1919 r., aż po 1939 r. toczyła się w tym gronie żywa dyskusja wokół programu studiów prawniczych. Głos w niej zabrały wszystkie rady wydziałów prawa polskich uniwersytetów, uchwalając stosowne projekty nowych programów. Na łamach czasopism naukowych, prasy codziennej, na konferencjach i kongresach swoje zdanie w tej sprawie wyrażali najwięksi luminarze nauk

¹² § 13 rozporządzenia z 16 października 1920 r. stanowił, że reformę studiów na wydziałach prawa, określoną tym aktem, należy uważać za tymczasową. Po upływie czterech lat, czyli w 1924 r., rady wydziałów miały przedstawić MWRiOP swoje spostrzeżenia i uwagi co do celowości tej reformy, „która po czterech latach może ulec wszechstronnej rewizji”.

prawnych: Oswald Balzer, Ludwik Ehrlich, Stanisław Estreicher, Władysław Komarnicki, Juliusz Makarewicz, Waclaw Makowski i Ernest Till. Temperatura wielu wypowiedzi była niezwykle wysoka, a treść niektórych wystąpień polemicznych ledwie mieściła się w granicach przyjętych zwyczajów akademickich¹³. W dyskusji tej aktywny udział wzięli też poznańscy profesorowie prawa, w szczególności Jan Rutkowski, Antoni Peretiatkowicz, Bohdan Winiarski i Czesław Znamierowski.

Istotą tych namiętnych dyskusji i sporów było określenie modelu studiów prawniczych: Czy miały one mieć charakter uniwersytecki, czy ściśle praktyczny i zawodowy? Jaki w nich udział miały mieć przedmioty historycznoprawne? Wreszcie powszechnie i zgodnie krytykowano taką organizację studiów, która nadmiernie obciążała dydaktyką profesorów i dawała nikłe szanse rozwoju młodej kadrze naukowej.

W środowisku poznańskim radykalizmem poglądów w tej kwestii wyróżniał się prof. Czesław Znamierowski, który w cyklu artykułów opublikowanych na łamach „Gazety Polskiej”¹⁴ opowiadał się za daleko idącym ograniczeniem dyscyplin historycznoprawnych, w tym prawa rzymskiego, na rzecz dyscyplin teoretycznoprawnych, logiki, socjologii, psychologii i filozofii. Cała sprawa nabrała też posmaku politycznego, gdyż koncepcje Znamierowskiego, zdecydowanego zwolennika sanacji, zdawały się wychodzić naprzeciw projektom zmian programu studiów prawniczych wysuwany przez ówczesnego ministra sprawiedliwości Witolda Grabowskiego¹⁵.

Na posiedzeniu Rady Wydziału w dniu 28 maja 1937 r. prof. Zygmunt Wojciechowski przedstawił relację ze swoich rozmów z ministrem Grabowskim, z których wynikało, że Grabowski, na którego autorytet Znamierowski często w „swojej akcji” się powoływał, w wielu punktach nie zgadzał się z jego pomysłami, np. w sprawie rangi i znaczenia w edukacji prawniczej prawa rzymskiego¹⁶.

¹³ Pewien fragment tej dyskusji opisuje G. Kowalski, relacjonując interesującą w treści polemikę między profesorami O. Balzerem a J. Makarewiczem; G.M. Kowalski, *O miejsce historii prawa w programie studiów uniwersyteckich. Polemika między Oswaldem Balzerem a Juliuszem Makarewiczem (1919–1923)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” [dalej: CPH] 2004, t. LVI, z. 2, s. 345–362.

¹⁴ Zob. teksty prof. Cz. Znamierowskiego: *Młodzież prawnicza*, „Gazeta Polska” nr 238–239 z 26/27 sierpnia 1936 r., s. 3, w którym o obowiązującym dotąd programie w mocnych słowach pisał: „System studiów oderwany od życia praktycznego, urągający elementarnym wymogom teoretycznym, zatrzymał w rozwoju umysłowym, a czasem zdeprawował i cynizmem podszył poczucie moralne”; por. idem, *Wysoka stawka*, „Gazeta Polska” nr 320 z 16 listopada 1936 r., s. 3; idem, *Nil desperandum*, „Gazeta Polska” nr 114 z 26 kwietnia 1937 r.; idem, *Szkola prawa*, „Gazeta Polska” nr 118 z 30 kwietnia 1937 r.; idem, *O naprawie studiów prawniczych*, Warszawa 1938.

¹⁵ Zob. przemówienie ministra Grabowskiego w komisji budżetowej Sejmu z dnia 12 stycznia 1937 r.; „Gazeta Polska” nr 13 z 13 stycznia 1937 r.

¹⁶ AUAM 208/61.

Fakt ten, jak i mocna pozycja w Radzie Wydziału historyków prawa, popartych w tej sprawie przez ówczesnego dziekana Bohdana Winiarskiego, nie tylko adwersarza politycznego Znamierowskiego, ale także zwolennika zasadniczo odmiennej koncepcji studiów prawnych¹⁷, spowodowały, że prof. Znamierowski popadł w głęboki konflikt z Wydziałem. Potwierdza to treść uchwały Rady Wydziału z dnia 24 czerwca 1937 r., zakomunikowana członkom Senatu UP przez dziekana Winiarskiego w dniu 22 września:

Rada Wydziału Prawno-Ekonomicznego UP na posiedzeniu w dniu 24 czerwca br., rozpatrzywszy artykuły profesora teorii i filozofii prawa UP dra Czesława Znamierowskiego w „Gazecie Polskiej” [...] w sprawie reformy studiów prawnych, na podstawie całej ich treści stwierdziła, że w artykułach swoich Prof. Znamierowski podniósł przeciw Wydziałom prawnym polskich Uniwersytetów i ich członkom zarzuty ciężkie a z prawdą niezgodne, przez co wyrządził krzywdę Uniwersytetom i nauce polskiej. W dalszym ciągu sprawy Prof. Znamierowski umieścił w „Gazecie Polskiej” następujący list: W kilku artykułach o reformie studiów prawnych, jakie drukowałem w ciągu bieżącego roku akademickiego na łamach „Gazety Polskiej”, znalazły się zwroty, które dotknęły prawników uniwersyteckich. Wobec tego uważam za swój obowiązek stwierdzić, że w najmniejszej nawet mierze nie chciałem dotykać ani urażać czy to osób, czy to korporacji, rozwijając swoje poglądy ogólne na sprawę nauczania prawniczego. Cenię wysoko powagę i dostojność zawodu profesorskiego i korporacji uniwersyteckiej, wiedząc dobrze, ile najlepszych wysiłków i poświęceń wkłada w swą pracę profesor polski w ogóle, a w szczególności polski prawnik. Tym więcej mi przykro, że w artykułach moich znalazły się nieopatrznie, przez ferwor polemiczny, zwroty niefortunne, mogące stworzyć pozór intencji, jakich przecież bynajmniej nie miałem. Rada Wydziału Prawno-Ekonomicznego przyjęła ten list jako wystarczające zadośćuczynienie i uznała tym samym sprawę tę za ostatecznie załatwioną¹⁸.

Warto dodać, że w cytowanym wyżej dokumencie pominięto dwa istotne akapity z uchwały Rady Wydziału, w których stwierdzono:

Profesor Znamierowski w sprawie należącej do organizacji nauki, nie poszedł jedynie właściwą drogą dyskusji w łonie korporacji uniwersyteckiej i na łamach czasopism naukowych, natomiast wszczął dyskusję w prasie politycznej przed

¹⁷ Zob. bardzo obszerne, naukowo pogłębione i ujęte w szerokim kontekście historycznym studium B. Winiarskiego na temat koncepcji kształcenia studentów prawa, które powstało w odpowiedzi na wystąpienia Znamierowskiego i stanowi wzorcowy wręcz przykład znakomitej polemiki z poglądami tak trudnego adwersarza, jakim niewątpliwie był Znamierowski; B. Winiarski, *Zagadnienia organizacji studiów prawnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1937, t. 17, z. 2, s. 129–204; zob. też J. Sandorski, *Bohdan Winiarski*, s. 46 i nn.

¹⁸ Pismo dziekana Winiarskiego do rad wydziałów prawa uniwersytetów w Krakowie, Warszawie, Wilnie i Lwowie z 21 września 1937 r., AUAM 15/523 i 208/61.

forum szerokiej publiczności, nie przygotowanej do krytycznej oceny tego zagadnienia. Znieważył grona nauczycielskie Wydziałów Prawnych w Polsce, zarzucając im nieuctwo, brak kultury oraz brak ambicji i poczucia odpowiedzialności moralnej w wykonywaniu pracy zawodowej, jak również podsuwając im niskie pobudki podjętej przez nie obrony istniejącego systemu nauczania. Wyrządził Uniwersytetom i nauce polskiej krzywdę przez to, że w czasach dla kultury krytycznych, poniżył je w oczach ogółu¹⁹.

3. Pokłosie dyskusji

Wycofaniu się prof. Znamierowskiego ze swoich pomysłów towarzyszyło zajęcie przez władze oświatowe bardziej umiarkowanego stanowiska wobec reformy studiów prawnych. Znalazło to swój wyraz w nowym programie tych studiów, wprowadzonym rozporządzeniem ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 12 sierpnia 1939 r., który miał wejść w życie z początkiem roku akademickiego 1939/40²⁰.

Tabela 5. Plan wykładów obowiązkowych na kierunku prawo w roku akademickim 1939/40

Rok studiów	Przedmioty	Liczba godzin
I rok	Wstęp do nauk prawnych	40
	Prawo rzymskie	150
	Historia ustroju i prawa polskiego	120
	Historia prawa na Zachodzie Europy	90
	Ekonomia polityczna część I	60
	<u>Ćwiczenia</u>	120
	Łącznie	580
II rok	Ekonomia polityczna część II	120
	Prawo państwowe	90
	Prawo narodów	60
	Prawo cywilne część I	120
	Prawo kościelne	90
	<u>Ćwiczenia</u>	120
	Łącznie	600
III rok	Prawo cywilne część II	120
	Prawo i postępowanie karne	150
	Skarbowość i prawo skarbowe	90
	Nauka administracji i prawo administracyjne część I	90
	<u>Ćwiczenia</u>	120
	Łącznie	570

¹⁹ AUAM 208/61.

²⁰ W przypadkach uzasadnionych przeszkodami natury kadrowej i finansowej rada wydziału mogła wystąpić do MWRiOP z wnioskiem o odroczenie terminu wdrożenia reformy do roku akademickiego 1940/41 (§ 14 rozporządzenia).

IV rok	Nauka administracji i prawo administracyjne część II	90
	Prawo handlowe i wekslowe	120
	Postępowanie cywilne	120
	Prawo międzynarodowe prywatne	30
	Filozofia prawa	40
	<u>Ćwiczenia</u>	<u>120</u>
	Łącznie	520

Źródło: Obwieszczenie ministra oświaty z dnia 15 listopada 1945 r. w sprawie ogłoszenia tekstu rozporządzenia ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 12 sierpnia 1939 r. o organizacji studiów prawnych w szkołach akademickich, Dz. Urz. Ministerstwa Oświaty 1945, nr 8, poz. 333.

Nowy program zwiększał wymiar obowiązkowych godzin do **2270** kosztem umniejszenia o średnio **30 godzin** wykładów z przedmiotów historycznoprawnych i wprowadzenia, zgodnie ze środowiskowymi postulatami, **480 godzin ćwiczeń**. W każdym roku akademickim student musiał brać udział w ćwiczeniach z co najmniej dwóch przedmiotów w wymiarze po dwie godziny tygodniowo. Wymogiem koniecznym ukończenia studiów było zaliczenie po jednym ćwiczeniu z grupy przedmiotów historycznoprawnych, nauk ekonomiczno-skarbowych, cywilistycznych oraz prawpublicznych. Ponadto każdy student był zobowiązany do zdania w okresie studiów dwóch kolokwii z przedmiotów specjalistycznych, zalecanych przez Radę Wydziału, takich jak: prawo pracy, prawo gospodarcze, agrarne, budżetowe, kryminologia czy medycyna sądowa. Niezależnie od tego Rada Wydziału mogła, za zgodą ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, określić dodatkowe wymagania niezbędne do ukończenia studiów.

Reforma z 1939 r. rozbudowywała program studiów o **370 godzin** wykładów obowiązkowych, ale nie wprowadzała przy tym nowych przedmiotów. Zwiększała też obowiązki studentów przez ustanowienie wymogu zdania co najmniej dwóch kolokwii z przedmiotów do wyboru oraz uczestnictwa w ćwiczeniach. Miało to służyć nie tylko pogłębieniu wiedzy wynoszonej ze studiów i dzięki temu podniesieniu ich poziomu, ale także większemu zdyscyplinowaniu studentów w kwestii uczestnictwa w zajęciach.

W programie realizowanym do 1939 r. rok akademicki dzielił się na trzy trymestry (kwartały) trwające po 10 tygodni. Pierwszy trymestr zaczynał się 1 października, a kończył 15 grudnia, drugi trwał od 1 stycznia do 15 marca, a trzeci od 1 kwietnia do 15 czerwca²¹. Podstawową formą zajęć były wykłady kursowe. Wykłady te tylko teoretycznie były obowiązkowe, wobec powszechnej praktyki

²¹ Taką organizację roku akademickiego wprowadziło rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 16 października 1920 r. w sprawie organizacji studiów prawnych. Na Uniwersytecie Poznańskim taki podział roku akademickiego został ustalony już od jesieni 1919 r.

niesprawdzania obecności i udzielania wpisu każdemu, kto zjawił się na ostatnim wykładzie, nawet nie ze swoim indeksem. Korzystała z tego młodzież pracująca, nieuczęszczająca na wykłady i odbywająca studia w trybie, który dziś nazwalibyśmy zaocznym.

Wykłady z przedmiotów obowiązkowych i zalecanych były uzupełniane ćwiczeniami, konwersatoriami i proseminariami adresowanymi do studentów I i II roku. Wybór formy i nazwy zajęć zależał od decyzji prowadzących je profesorów. Najczęściej prowadzono je metodą referatową. Miały one status zajęć nieobowiązkowych. Dla studentów wyższych lat organizowano seminaria. Aby skłonić studentów do udziału w tych zajęciach, poznańska Rada Wydziału już w roku akademickim 1922/23 wprowadziła obowiązek aktywnego uczestnictwa, przynajmniej przez rok, w jednym z seminariów, konwersatoriów lub ćwiczeń, poświadczony przez profesora na podstawie napisanej pracy seminaryjnej. Przepis ten Rada Wydziału rozszerzyła w roku akademickim 1925/26, jako pierwsza w Polsce zobowiązując studentów do uczestnictwa w każdym roku akademickim w co najmniej jednym z seminariów, proseminariów lub konwersatoriów. Ponadto na jednym, dowolnie wybranym roku studiów trzeba było uzyskać świadectwo czynnego udziału w seminarium, wydane przez profesora na podstawie zaliczenia przedłożonej przez studenta pracy seminaryjnej, stanowiącej surogat dzisiejszej pracy magisterskiej. Spełnienie tego wymogu było warunkiem koniecznym dopuszczenia do ostatniego, czyli czwartego egzaminu prawniczego lub ekonomicznego²².

Egzaminy w Poznaniu od 1919 r. przeprowadzano na obu kierunkach w tzw. systemie promocyjnym. Odbywały się one grupowo i w jednym dniu zdawano egzamin ze wszystkich przedmiotów objętych rocznym kursem. Rozporządzenie ministerialne z dnia 16 października 1920 r. rozciągnęło poznański model na wszystkie uniwersyteckie wydziały prawa²³. Ustalono sztywne terminy przeprowadzania egzaminów: od 15 czerwca do 7 lipca, a egzaminy poprawkowe od 22 września do 1 października. Prolongowanie tych terminów było możliwe tylko w wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych przypadkach i wymagało zgody samego ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego²⁴. Mogli na to

²² E. Taylor, *Poznańskie Studium Ekonomiczne(1919–1949)*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1958, R. XX, z. 1, s. 352.

²³ Na mocy ustawy z 18 lipca 1924 r. o przedłużeniu dawnego trybu egzaminów w szkołach akademickich studenci, którzy rozpoczęli studia przed dniem 15 września 1920 r., mogli zdawać egzaminy według dawnych przepisów do dnia 15 września 1926 r. (Dz. U. RP nr 70, poz. 678).

²⁴ Uchwałą z dnia 30 września 1922 r. Rada Wydziału upoważniła dziekana, aby tylko „w zupełnie wyjątkowych wypadkach, zasługujących na szczególne uzasadnienie, przesyłać takie podania z poparciem do MWRiOP dla uzyskania decyzji”; AUAM 15/493.

z reguły liczyć tylko studenci pełniący służbę wojskową w okresie wojny oraz powstańcy śląscy²⁵.

Tak rygorystyczny system terminów egzaminów budził wielkie niezadowolenie wśród braci studenckiej. Wsłuchując się w opinie środowisk akademickich, minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Kazimierz Kumaniecki, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, rozporządzeniem z dnia 14 października 1922 r. wprowadził liberalne zasady. Odtąd studenci mogli wybierać termin egzaminu rocznego, w czerwcu lub na przełomie września i października. Egzaminu poprawkowe musiały się najpóźniej odbyć do rozpoczęcia II trymestru, czyli do połowy grudnia²⁶.

Po zamachu majowym minister Kazimierz Bartel rozporządzeniem z dnia 29 listopada 1926 r. przywrócił zasady harmonogramu egzaminów z 1920 r. Tylko w wyjątkowych przypadkach Rada Wydziału mogła prolongować termin pierwszego egzaminu na sesję poprawkową²⁷. Profesor Bartel uzasadniał swoją decyzję stwierdzeniem, że studenci powinni mieć wakacje, a profesorowie po letnim urlopie mieli zająć się pracą naukową, a nie wyczerpywać zapas świeżych sił na bardzo długo trwające egzaminy²⁸. W istocie ministrowi chodziło o większe zdyscyplinowanie studentów. Reforma ta spotkała się z krytyką grona profesorskiego, nie wspominając już o studentach. Wyrazicielem tych opinii był prof. Antoni Peretiatkiewicz, który argumentował, iż wielu studentów prawa pracuje zarobkowo i trudno im się przygotować do egzaminu tylko w jednym terminie. Egzamin w czerwcu miały zaczynać się tuż po wykładach, co nie pozwalało na gruntowne powtórzenie całego materiału. W konkluzji Peretiatkiewicz stwierdzał: „Cóż z tego, że student będzie miał wakacje, a zawali rok”²⁹.

Pomimo tej krytyki harmonogram egzaminów rocznych, wprowadzony przez K. Bartla, przetrwał do 1939 r. Nie zmieniło go rozporządzenie ministra Wojciecha Świątosławskiego z dnia 12 sierpnia 1939 r. w sprawie organizacji studiów prawniczych, które jedynie pozwalało przewodniczącemu komisji egzaminacyjnej w wyjątkowych przypadkach przełożyć termin zdawania egzaminu na jesień.

²⁵ Zob. rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 19 października 1921 r. w sprawie ujednostajnienia ulg w studiach studentów prawa z tytułu pełnienia służby wojskowej w czasie wojny (Dz. Urz. MWRiOP nr 21, poz. 216) oraz okólnik ministra z 1 września 1922 r. dotyczący ulg dla studentów prawa z Górnego Śląska, którzy brali udział w powstaniach (Dz. Urz. MWRiOP nr 28, poz. 319).

²⁶ Dz. Urz. MWRiOP nr 31, poz. 397.

²⁷ Dz. Urz. MWRiOP nr 16, poz. 211.

²⁸ A. Peretiatkiewicz, *W sprawie studiów prawnno-ekonomicznych*, „Kurier Poznański” nr 574 z 12 grudnia 1926 r., s. 2.

²⁹ Ibidem.

Zgodnie z obowiązującym porządkiem studiów student, który nie zdał egzaminu z jednego przedmiotu, miał prawo do poprawki. W przypadku otrzymania oceny niedostatecznej z dwóch lub więcej przedmiotów, musiał w następnym roku przystąpić do egzaminu ze wszystkich przedmiotów³⁰. Egzamin złożony po raz drugi z oceną niedostateczną można było poprawiać tylko raz, i to za zgodą Rady Wydziału³¹.

W celu przeprowadzenia egzaminów minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego powoływał komisje egzaminacyjne dla każdego roku, tak że w sumie zawsze funkcjonowały cztery komisje, składające się z profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych wykładających przedmioty egzaminacyjne na danym roku. Przewodniczącą komisji wybierała Rada Wydziału według starszeństwa³².

Po złożeniu czterech egzaminów rocznych z przedmiotów obowiązkowych i spełnieniu dodatkowych warunków ustalonych przez Radę Wydziału absolwenci otrzymywali dyplom i tytuł magistra prawa, który stanowił dowód ukończenia akademickich studiów prawniczych i uprawniał do ubiegania się o stopień doktora praw. Nie towarzyszył temu wymóg zdania egzaminu magisterskiego i przedłożenia pracy magisterskiej, tak jak na wydziałach humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych³³.

Tytuł magistra prawa wzbudził jednak zastrzeżenia Rady Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, która w 1924 r. zwróciła się z interpelacją do MWRiOP, w której stwierdzano, że nadanie tytułu magistra pozostaje w sprzeczności z ustawą o szkołach akademickich z 1920 r. W uzasadnieniu pisano:

³⁰ Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 16 października 1920 r. (Dz. Urz. MWRiOP nr 22, poz. 140) oraz z 6 września 1921 r. (Dz. Urz. MWRiOP nr 19, poz. 199). W celu zachęcenia studentów do zdawania egzaminów w terminie przedwakacyjnym rozporządzenie z 1939 r. pozwalało studentom, którzy nie zaliczyli dwóch egzaminów, na przystąpienie do poprawek w sesji jesiennej, dzięki czemu mogli uniknąć powtarzania roku. Skala ocen z egzaminów przypominała dzisiejszą, z wyjątkiem najwyższej, którą oznaczał celujący. W 1939 r. stopień ten zastąpiono oceną bardzo dobrą.

³¹ Poznańska Rada Wydziału scedowała to uprawnienie na dziekana. Na wniosek dziekana Kasznicy uchwałą z 18 grudnia 1933 r. Rada cofnęła upoważnienie dla dziekana i powołała w tej sprawie specjalną komisję. Zob. pismo Kasznicy do MWRiOP z 5 marca 1934 r., AUAM 15/487.

³² Przez cały okres międzywojenny na sekcji prawnej przewodniczącym pierwszej komisji był Z. Lisowski, drugiej – B. Winiarski lub A. Peretiatkiewicz, trzeciej – J.J. Bossowski, czwartej – A. Ohanowicz lub J. Sułkowski. Dla fakultetu ekonomiczno-politycznego odpowiednio: J. Rutkowski, S. Nowakowski, M. Nadobnik i E. Taylor. Obszerną dokumentację w sprawie składów komisji egzaminacyjnych z lat 1922–1939 zawiera Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu, III-76/140.

³³ Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 26 listopada 1925 r. w sprawie egzaminów magisterskich, Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 8, poz. 65.

Nadaje się bowiem stopień naukowy dla oznaczenia kwalifikacji nie naukowych, a zawodowych, każdemu, kto tylko ukończył studia i zdał egzaminy, bez względu na to, czy dostatecznie, czy bardzo dobrze. W ten sposób nadawanie szumnego tytułu osłabi jego rangę zarówno w kraju, jak i za granicą, a wśród młodzieży będzie budziło próżność³⁴.

Odmienne stanowisko zajęła Rada Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Poparło ją wystąpienie do MWRiOP absolwentów prawa, którzy domagali się, aby tytuł magistra przysługiwał również tym, którzy ukończyli studia przed 1920 r.³⁵

W odpowiedzi na te postulaty minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego rozporządzeniem z dnia 17 września 1924 r. ustalił, że tytuł magistra przysługuje wszystkim absolwentom prawa w państwowych uniwersytetach polskich, którzy zdawali egzaminy po 1 listopada 1918 r. Jednocześnie minister sformułował zaiste kuriozalny przepis intertemporalny. W jego świetle każdy absolwent prawa, który egzamin końcowy zdawał na uniwersytecie państwowym w Rosji przed dniem 1 października 1917 r. lub w Austrii bądź w Niemczech przed dniem 1 listopada 1918 r., mógł otrzymać tytuł i dyplom magistra prawa pod warunkiem złożenia uzupełniających egzaminów z historii prawa polskiego, polskiego prawa politycznego i administracyjnego³⁶. Błąd ten naprawił kolejny minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Stanisław Grabski, który w rozporządzeniu z dnia 27 maja 1925 r. upoważnił rady wydziałów do zwalniania z obowiązku zdawania egzaminów uzupełniających osoby, które piastowały „wybitne” stanowiska w służbie państwowej lub w innej publicznej służbie bądź co najmniej od trzech lat zajmowały stanowiska państwowe i samorządowe, dla pełnienia których była niezbędna znajomość polskiego ustawodawstwa³⁷.

III. POZNAŃSKI WYDZIAŁ PRAWNO-EKONOMICZNY NA TLE INNYCH SZKÓŁ PRAWNICZYCH W II RZECZYPOSPOLITEJ

Szkolnictwo wyższe w II Rzeczypospolitej było zlokalizowane w zasadzie w pięciu miastach. Przykładowo w roku akademickim 1935/36 w Warszawie studiowało 42,1%, we Lwowie 19%, w Krakowie 16,5%, w Poznaniu 12,0%,

³⁴ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000, s. 203.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Dz. Urz. MWRiOP nr 16, poz. 163.

³⁷ Dz. Urz. MWRiOP nr 14, poz. 140.

w Wilnie 7,3%, w Lublinie 2,3%, w Łodzi 0,8% studentów³⁸. Biorąc pod uwagę położenie geograficzne pięciu głównych ośrodków akademickich, system ten często nazywano układem X, w którym centralnym punktem była Warszawa, a krańcowymi: Poznań, Wilno, Kraków i Lwów.

W ośrodkach tych kwitło w tym okresie nauczanie prawa na poziomie akademickim. Najstarszym rodowodem mogły poszczycić się: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, założony w 1364 r.³⁹, Wydział Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie powstały w 1661 r., Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, ukonstytuowany u schyłku XVI w., a po likwidacji przez władze carskie w 1832 r., wskrzeszony w październiku 1919 r., oraz Wydział Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, sięgający tradycjami do założonej w 1808 r. Szkoły Prawa, odbudowany w październiku 1915 r.⁴⁰ W 1919 r. powstał nowy ośrodek kształcenia prawników na Wszechnicy Poznańskiej. Jeszcze w grudniu 1918 r. podjął działalność Wydział Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych Uniwersytetu Lubelskiego, którego absolwenci na fakultecie prawniczym dopiero od 1933 r. otrzymywali stopień magistra prawa tej uczelni⁴¹. Prawo wykładano też w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie i od roku akademi-

³⁸ K. Baranowski, *Kadra naukowa z zakresu nauk społecznych w II Rzeczypospolitej*, Łódź 1981, s. 15.

³⁹ J. Sondel, *Słownik historii i tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2012, passim.

⁴⁰ Ustawa tymczasowa Wydziału Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 1 października 1917 r., Dz. Urz. Departamentu WRiOP, Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego z 1917 r., nr 2, dział I, poz. C. 2

⁴¹ Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 9 maja 1933 r. o udzieleniu Katolickiemu Uniwersytetowi Lubelskiemu prawa nadawania niektórych niższych stopni naukowych, Dz. Urz. MWRiOP, nr 10, poz. 139; postanowienie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 10 maja 1933 r. o organizacji studiów prawnych i społeczno-ekonomicznych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, Dz. Urz. MWRiOP, nr 10, poz. 144. Do tego czasu lubelscy adepci prawa, aby zdobyć uprawnienia państwowe, byli zobowiązani do zdawania specjalnego egzaminu państwowego przed komisją powoływaną przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, ukonstytuowaną na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego. Zob. rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 28 czerwca 1922 r. w przedmiocie końcowego egzaminu państwowego ze studiów prawniczych przy Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, z późniejszymi zmianami (Dz. Urz. MWRiOP 1922, nr 25, poz. 276; Dz. Urz. MWRiOP 1927, nr 5, poz. 65; Dz. Urz. MWRiOP 1930, nr 10, poz. 161). Pierwszym prezesem komisji egzaminacyjnej został prof. Oswald Balzer, a jego następcą prof. Władysław Abraham. Komisja ta, złożona głównie z profesorów Uniwersytetu Lwowskiego i tylko częściowo uzupełniona przez profesorów lubelskich, stale urzędowała w Lublinie, ale na podstawie jej decyzji wydawano lubelskim studentom dyplomy wszechnicy lwowskiej. Zob. *Katolicki Uniwersytet Lubelski*, Lublin 1938, s. 15. Na KUL, od samego początku jego działalności, funkcjonował też Wydział Prawa Kanonicznego, na którym w danym roku akademickim liczba studentów z reguły nie przekraczała 20 osób. Szerzej: A. Petrani, *Wydział Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i jego działalność*

ckiego 1928/29 w jej oddziale w Łodzi. Studia te nie miały jednak statusu studiów magisterskich, a stanowiły jedynie uzupełnienie w programie fakultetu nauk ekonomiczno-społecznych⁴².

Studia prawnicze cieszyły się w II Rzeczypospolitej największą popularnością wśród studiującej młodzieży, poza wielokierunkowymi studiami na wydziałach filozoficznych. Wystarczy stwierdzić, że gdy w roku akademickim 1923/24 odsetek studentów prawa w Polsce wynosił 26,2%, w rekordowym dla tego kierunku studiów roku akademickim 1933/34 – już 31% studiujących⁴³.

Największy udział w kształceniu adeptów prawa w liczbach bezwzględnych miał Uniwersytet Warszawski, na który zapisywała się też największa liczba słuchaczy spośród wszystkich uniwersytetów, sięgająca w rekordowym roku 1932/33 blisko 10 tys., wśród których na Wydziale Prawa było zarejestrowanych 3501 studentów⁴⁴. Biorąc jednak pod uwagę procentowy stosunek studentów prawa do ogółu młodzieży studiującej w poszczególnych uczelniach, okazuje się, że np. w roku akademickim 1921/22 najwięcej prawników kształciło się na Uniwersytecie Lubelskim (64,8% studentów tej uczelni), pamiętając jednak o tym, że posiadał on najmniejszą w stosunku do innych uniwersytetów liczbę wydziałów, bo tylko cztery⁴⁵, Lwowskim (47,6%), Jagiellońskim (34,9) i Wileńskim (24,4)⁴⁶. W rekordowym pod względem liczby studentów prawa w całym okresie drugiej niepodległości roku akademickim 1933/34 prawo na KUL studiowało 77,2% studentów, we Lwowie 47,8%, w Krakowie 41,8%, w Wilnie 39% i w Warszawie 32,9%⁴⁷.

Poznański Wydział Prawno-Ekonomiczny nie ustępował pod tym względem innym ośrodkom akademickim w kraju. W najlepszym dla niego okresie popularności studiów prawno-ekonomicznych – w roku akademickim 1920/21 – studiowała na nim blisko połowa studentów wszechnicy poznańskiej. W latach 30. nigdy nie było ich poniżej 31%. Mierząc to w liczbach bezwzględnych, można

dydaktyczno-naukowa w ciągu ubiegłego pięćdziesięciolecia, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1968, t. 15, z. 5, s. 5 i nn.

⁴² Szerzej: K. Baranowski, *Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi, 1928–1939*, Warszawa 1977, s. 67; Z. Skubała-Tokarska, *Społeczna rola Wolnej Wszechnicy Polskiej*, Wrocław 1967, s. 191 i nn.

⁴³ „Rocznik Statystyki RP” za lata 1920/1922, s. 293; „Mały Rocznik Statystyczny” za 1939 rok, s. 332.

⁴⁴ T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35. Kronika*, Warszawa 1936, s. 326.

⁴⁵ G. Karolewicz, *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, t. 1, Lublin 1994, s. 48.

⁴⁶ „Rocznik Statystyki RP” za lata 1920/1922, s. 293.

⁴⁷ *Z materiałów liczbowych Ministerstwa WRiOP*, załącznik do Dz. Urz. MWRiOP 1935, nr 2 (z 15 marca).

stwierdzić, że jeśli chodzi o liczbę studentów poznański Wydział lokował się na czwartym miejscu w Polsce⁴⁸.

Pod względem struktury socjalnej studenci poznańscy dość znacznie różnili się od swoich kolegów z innych wydziałów prawa. Na podstawie fragmentarycznych danych można stwierdzić, że choć największą grupę studentów prawa stanowiły w kraju i w Poznaniu dzieci urzędników państwowych i samorządowych, to na poznańskim Wydziale o wiele większy, często dwukrotnie większy, był udział w gronie studiujących osób z rodzin chłopskich, rzemieślniczych i robotniczych⁴⁹, co można wyjaśnić wyższym stopniem zamożności tych grup społecznych w Wielkopolsce w stosunku do innych regionów Polski. Poznański Wydział wyróżniał się też pod kątem składu narodowościowego i wyznaniowego swoich słuchaczy. Studenci Wydziału byli w ponad 95% wyznania rzymskokatolickiego i w blisko 99% narodowości polskiej. Na innych wydziałach prawa odsetek młodzieży katolickiej kształtował się w przedziale 64–86%⁵⁰. Studenci wyznania mojżeszowego nigdy w Poznaniu nie przekraczali 1%, podczas gdy na pozostałych wydziałach prawa wskaźnik ten wahał się od 27,7% w roku 1928/29 do 6,5% w roku 1937/38⁵¹.

Pod względem skuteczności studiowania Poznań zasadniczo nie odstawał od innych wydziałów prawa. Największy odsiew miał miejsce na I roku studiów, gdzie rocznego egzaminu prawniczego często nie zdawało do 40% przystępującej do niego młodzieży⁵². Należy jednak podkreślić, że poznańscy studenci wykazywali się większą dyscypliną studiowania, biorąc pod uwagę terminowość kończenia studiów, czyli w okresie czterech lat od immatrykulacji, niż ich koledzy z innych wydziałów prawa polskich uniwersytetów. W roku akademickim 1935/36 ukończyło w regulaminowym czasie poznański Wydział Prawno-Ekonomiczny

⁴⁸ Ustalając pod tym kontem ranking wydziałów prawa w okresie II Rzeczypospolitej, uwzględniający maksymalną liczbę studentów studiujących prawo w poszczególnych uczelniach w danym roku akademickim, jego wyniki są następujące: 1) Uniwersytet Warszawski – 3501 (rok akademicki 1932/33), 2) Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie – 3193 (1933/34), 3) Uniwersytet Jagielloński – 3097 (1931/32), 4) Uniwersytet Poznański – 1762 (1933/34), 5) Uniwersytet Wileński – 1447 (1933/34), 6) Katolicki Uniwersytet Lubelski – 1103 (1937/38).

⁴⁹ Tytułem przykładu: odsetek poznańskich studentów prawa pochodzących z rodzin chłopskich wynosił 14,7%, podczas gdy na pozostałych wydziałach prawa 6,7%, rzemieślniczych – odpowiednio 7,5% i 3,2%, robotniczych – 4,9% i 3,1%. Zob. „Rocznik Statystyki RP” za 1929 rok, s. 430. Dane te wprawdzie pochodzą z różnych lat, ale oddają ogólną tendencję, choć wpływa na nie fakt, iż w 1929 r. aż 36% studentów prawa nie podało zawodu i pochodzenia społecznego swoich rodziców.

⁵⁰ Oczywiście z wyjątkiem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, na który byli przyjmowani tylko studenci ochrzczeni. Poza katolikami studiowali tu, w niewielkiej liczbie, prawosławni i ewangelicy.

⁵¹ „Mały Rocznik Statystyczny” za 1939 rok, s. 334.

⁵² Podobne wyniki odnotowano na warszawskim Wydziale Prawa. Zob. W. Makowski, *Uniwersyteckie studium prawnicze*, Warszawa 1933, s. 14 i nn.

32,6% studentów, podczas gdy na innych wydziałach prawa wskaźnik ten wynosił średnio 28,6%⁵³.

W latach 1918/19–1928/29 na wydziałach prawa w Polsce wypromowano 9546 magistrów⁵⁴, na ogólną liczbę 26 175 absolwentów studiów magisterskich, co stanowi 36,5% ogólnej liczby absolwentów szkół akademickich⁵⁵. Z tego 2379 dyplomów magistra prawa wydano na Uniwersytecie Warszawskim⁵⁶ (24,9% dyplomów prawniczych w skali kraju), w Poznaniu 1239 (13%), w Wilnie 341⁵⁷ (3,6%). Pozostałe, w liczbie 5587 (58,5%), przypadają na Lwów i Kraków. W sumie udział tych dwóch ostatnich uczelni, wraz z Warszawą, w wypromowaniu absolwentów prawa wyniósł w tym okresie aż 83%.

Lata 30. nie przyniosły zasadniczych zmian. W latach akademickich 1930/31–1936/37 na ogólną liczbę 30 645 absolwentów szkół wyższych wydziały prawa opuściło 11 300 magistrów (36,9% absolwentów)⁵⁸. Udział w tym dorobku Warszawy wyniósł 3197 dyplomów (28,3% dyplomów prawniczych)⁵⁹, Poznania – 1194 (11%). Przyjmując szacunkowo, że w całym okresie międzywojennym studia prawnicze ukończyło ok. 26 000 magistrów, 12% z nich to absolwenci poznańskiego Wydziału Prawno-Ekonomicznego, który pod tym względem lokował się na czwartym miejscu w kraju, po Krakowie, Lwowie i Warszawie.

Poza klasycznymi studiami prawniczymi, na wydziałach prawa w II Rzeczypospolitej realizowano też programy studiów innych kierunków. Wspominano już wielokrotnie o oryginalności rozwiązań przyjętych w Poznaniu, gdzie już od 1919 r. funkcjonowało studium ekonomii politycznej, pomysł przejęty później przez Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz Wolną Wszechnicę Polską w Warszawie wraz z jej oddziałem w Łodzi. Po wejściu w życie ustawy o szkołach akademickich z marca 1933 r., nadającej uczelni w Lublinie oraz Wolnej Wszechnicy Polskiej niektóre prawa państwowych szkół akademickich, minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego rozporządzeniem z 9 maja 1933 r. przyznał prawo do wydawania dyplomów magistra nauk ekonomiczno-społecznych Uni-

⁵³ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918–1939* [w:] Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, Poznań 1972, s. 238; J. Tymowski, *Sprawność studiów w szkołach wyższych w Polsce*, Warszawa 1965, s. 9.

⁵⁴ W tym również ekonomii politycznej w Poznaniu.

⁵⁵ „Mały Rocznik Statystyczny” za 1930 rok, s. 131 i „Mały Rocznik Statystyczny” za 1939 rok, s. 334.

⁵⁶ A. Garlicki (red.), *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, Warszawa 1982, s. 316 i n.

⁵⁷ K. Karaffa-Korbutt, *Działalność naukowa i pedagogiczna Uniwersytetu Stefana Batorego z lat 1919–1929 w świetle zestawień statystycznych* [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu trzystu pięćdziesiątej rocznicy założenia i dziesiątej wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Wilno 1929, s. 593.

⁵⁸ Dane na podstawie „Małego Rocznika Statystycznego” z lat 1930–1939.

⁵⁹ A. Garlicki (red.), *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego...*, s. 318 i nn.

wersytetowi w Lublinie⁶⁰, a rozporządzeniem z 8 października 1935 r. – również Wolnej Wszechnicy Polskiej⁶¹.

Z innych form działalności wydziałów prawa należy wyróżnić utworzenie w 1930 r. studiów uzupełniających na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w zakresie ekonomiczno-administracyjnym, dyplomatycznym i prawa sądowego – materialnego i procedur sądowych⁶², adresowanych do studentów będących po II roku i absolwentów tego Wydziału. W 1936 r. studium ekonomiczno-administracyjne zostało rozbudowane o studium skarbowe⁶³. Rok później uruchomiono we Lwowie Kurs Prawa Lotniczego, prowadzony przez docenta Tadeusza Bigo⁶⁴, a w 1938 r. otwarto na warszawskim Wydziale Prawa Instytut Prawa Lotniczego i Zagadnień Gospodarczych Lotnictwa⁶⁵. Należy też odnotować swoisty protektorat programowy i więź personalną krakowskiego Wydziału Prawa z powstałą

⁶⁰ Po 1945 r. studia ekonomiczne na KUL podzieliły los wydziału poznańskiego, zlikwidowane przez władze państwowe w 1949 r. Przy tej okazji zamknięto też na wszechnicy lubelskiej magisterskie studia prawa. Szerzej: Z. Papierkowski, *Kronika Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1944–1952* [w:] *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 1969, s. 203 i nn.

⁶¹ Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 8 października 1935 r. (Dz. Urz. MWRiOP, nr 10, poz. 177). Jednocześnie, na podstawie nowego statutu WWP, zatwierdzonego przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w dniu 11 października 1935 r., dotychczasowy Wydział Nauk Politycznych i Społecznych WWP został przemianowany na Wydział Prawa i Nauk Ekonomiczno-Społecznych (Dz. Urz. MWRiOP, nr 12, poz. 210).

⁶² Zob. zarządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 28 kwietnia 1930 r. o utworzeniu studiów uzupełniających na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (Dz. Urz. MWRiOP, nr 7, poz. 104; zob. też *Studia uzupełniające na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1930). Naukową i organizacyjną pieczę nad „szkołą dyplomatyczną”, jedyną tego rodzaju w II RP, sprawował prof. Ludwik Ehrlich, a studium prawa sądowego kierował prof. Juliusz Makarewicz. Szerzej: W. Skiba, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] J. Marcinkiewicz (red.), *Wyższe uczelnie polskie na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej*, Londyn 1989, s. 23 i nn. W roku akademickim 1933/34 na tych uzupełniających studiach pobierało naukę 201 studentów, w tym 92 na studium dyplomatycznym, 67 na studium sądowym i 42 na studium ekonomiczno-administracyjnym. Zob. *Z materiałów liczbowych Ministerstwa WRiOP*, załącznik do Dz. Urz. MWRiOP 1935, nr 2 (z 15 marca).

⁶³ Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 1 października 1936 r. w sprawie studiów specjalnych w ramach Wydziału Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (Dz. Urz. MWRiOP, nr 10, poz. 195).

⁶⁴ A. Redzik, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego 1939–1945*, „Rocznik Lwowski” 2004.

⁶⁵ Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 2 czerwca 1938 r., Dz. Urz. MWRiOP, nr 6, poz. 161. Duże zasługi w tej dziedzinie położył były poznaniak, prof. B. Wasiutyński, który tuż przed wybuchem wojny w 1939 r. opublikował pracę *Administracyjne prawo lotnicze*; zob. H. Izdebski, *Bohdan Wasiutyński (1882–1940). Profesor nauki administracji i prawa administracyjnego* [w:] G. Bałtrusajtys (red.), *Nauka prawa na odrodzonym Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa 1991, s. 130.

w 1916 r. Szkołą Nauk Politycznych w Krakowie, której wieloletnim rektorem był prof. Michał Rostworowski⁶⁶.

Te różnorodne formy działalności naukowej i dydaktycznej polskie wydziały prawa prowadziły w trudnych warunkach finansowych i lokalowych. Fatalną infrastrukturę posiadał Uniwersytet Jagielloński. Nie lepiej było na największym Wydziale Prawa w Warszawie. W 1933 r. prof. Wacław Makowski w związku z tym pisał:

Liczba studentów na wydziale prawa Uniwersytetu Warszawskiego jest bardzo wielka, tak wielka, że przerasta ona znacznie możliwości techniczne i osobowe uniwersytetu. Wykłady pierwszego roku odbywają się w wynajętych salach poza właściwym gmachem uniwersytetu, a i te sale nie mogą pomieścić słuchaczy. Gmach główny, najzupełniej do celów wykładowych nieodpowiedni, z ciasnymi ciemnymi korytarzami, wąskimi schodami, małymi salami jest w początku każdego roku widownią przeraźliwego tłoczenia się; jeśli się obywa bez poważniejszych wypadków, to tylko może wskutek wysokiego poziomu kulturalnego młodzieży, która z humorem i wzajemną kurtuazją odgniatą sobie boki i żebra. Wprawdzie ku wiosnie frekwencja na wykładach znacznie się zmniejsza, tłok staje się mniej dotkliwy i tylko niektóre wykłady wypełniają salę do końca roku, ale nie zmienia to faktu, że liczba słuchaczy jest większa aniżeli techniczna pojemność sal i zakładów uniwersyteckich. Gorzej bowiem jeszcze, niż z salami wykładowymi, jest z pomieszczeniami seminariów, które urągają najprymitywniejszym wymogom. To też ani wykłady, ani seminaria nie mogą zadośćuczynić potrzebie słuchaczy i zmniejszającą się frekwencję w znacznym stopniu należy przypisać warunkom lokalowym. Często trzeba podziwiać wytrwałość tych, którzy po parę godzin z rzędu, stojąc w dusznej sali, albo w pokoju seminaryjnym, słuchają wykładu, zabierają głos w dyskusji, słowem nie zrażają się urządzeniami, jakby umyślnie do odstręczenia przeznaczonymi, w wytrwałym dążeniu do... do czego właściwie?; do wyszkolenia zawodowego, czy do wiedzy i nauki?⁶⁷

Cytat ten żywo przypomina warunki studiów także w Poznaniu, które uległy znacznej poprawie dopiero w połowie lat 30.

Gdyby potencjał naukowy wydziałów prawa w II Rzeczypospolitej mierzyć tylko liczbą katedr i związanych z nimi etatów profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych, to bezapelacyjnie pierwsze miejsce w kraju zajmował Poznań, gdzie powołano do życia 21 katedr. Dla porównania w 1936 r. na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego było 18 katedr, w Krakowie 17, w Wilnie 14,

⁶⁶ *Szkoły wyższe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1930, s. 24 i nn.

⁶⁷ W. Makowski, *Uniwersyteckie studium...*, s. 6 i nn; G. Bałtruszajtys, *Z dziejów Zakładu Prawa Cywilnego Uniwersytetu Warszawskiego*, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 346 i nn.

a we Lwowie 13⁶⁸. Kryterium to jednak jest o tyle zawodne, iż nie wszystkie katedry były obsadzone i nie tylu profesorów pracowało na wydziałach, jak mogłoby to wynikać z podanych wyżej liczb. Pełny obraz stanu kadrowego grona profesorskiego oddaje faktyczna liczba zatrudnionych w poszczególnych ośrodkach profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych. Pod tym względem pierwsze miejsce w rankingu zajmował Wydział Prawa we Lwowie, a w następnej kolejności: w Krakowie, Warszawie, Poznaniu, Wilnie i Lublinie⁶⁹. Inne wyniki przynosi tzw. wskaźnik dostępności studenta do profesora. W rekordowym dla studiów prawniczych, co do liczby studentów, roku akademickim 1933/34, najlepszym wynikiem pod tym względem mógł się wykazać wileński Wydział Prawa, gdzie na jednego profesora przypadało 96 studentów; w dalszej kolejności pozostawały: Poznań (117), Kraków (175), Lwów (177) i Warszawa (211)⁷⁰. Gdybyśmy jednak uwzględnili także docentów, zatrudnionych na etacie lub tylko na kontrakcie, to przedstawiony wyżej stan wymagałby korekty. Według danych na dzień 31 grudnia 1937 r. na lwowskim Wydziale Prawa wykładało aż 21 docentów, w Krakowie – 13, w Wilnie – 8, w Warszawie – 6, a w Poznaniu tylko 4⁷¹.

Poznański Wydział Prawno-Ekonomiczny jako ośrodek badań naukowych pod względem rezultatów badawczych wyraźnie odstawał od cieszących się ugruntowaną pozycją i najstarszą tradycją Wydziałów Prawa wszechnic w Krakowie i Lwowie, ale już mniejszy dystans dzielił go od Warszawy⁷², a dość zdecy-

⁶⁸ AAN, MWRiOP, IV, 229.

⁶⁹ W roku akademickim 1922/23 na Wydziale Prawa UJK było zatrudnionych 18 profesorów, w Krakowie, Warszawie i Wilnie 14, w Poznaniu 12 („Rocznik Statystyki RP” za 1923 rok, s. 169; niestety podano tu błędną liczbę profesorów wydziału poznańskiego). W roku akademickim 1932/33 liczba etatów profesorskich wynosiła we Lwowie 18, w Krakowie 17, w Warszawie, Poznaniu i Wilnie – po 15 (AAN, MWRiOP, IV, 241 oraz ustalenia własne w sprawie wydziału poznańskiego). W specyficznej sytuacji znajdował się Wydział Prawa w Lublinie, na którym było zatrudnionych, w ramach drugiego etatu, wielu profesorów Uniwersytetu Lwowskiego. Na zatrudnionych ogółem na tym Wydziale w okresie międzywojennym 68 pracowników naukowych tylko 18 było z nim związanych na stałe. Zob. G. Karolewicz, *Nauczyciele akademicy...*, t. 1, s. 66; eadem, *Wkład Uniwersytetu Jana Kazimierza w dzieło tworzenia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* [w:] W. Stążek (red.), *Lwowsko-Kresowe korzenie wyższych uczelni*, Lublin 2000, s. 25 i nn.

⁷⁰ AAN, MWRiOP, IV, 241; *Z materiałów liczbowych Ministerstwa WRiOP*, załącznik do Dz. Urz. MWRiOP 1935, nr 2 (z 15 marca). Ponadto wykorzystano dane zawarte w pracach: J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński...*, s. 299; J. Garstka, *Życie społeczno-polityczne i kulturalne studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1919–1939)*, Poznań 2000 (mpis pracy doktorskiej w Bibliotece UAM), s. 41; T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski...*, s. 330 oraz własne ustalenia w sprawie poznańskiego wydziału.

⁷¹ *MWRiOP. Wykaz imienny docentów według stanu z dnia 31 grudnia 1937 r.*, Warszawa 1938, AUAM, 210/46.

⁷² Zbiorowe opracowania, syntetycznie ujmujące dorobek naukowy pracowników wydziałów prawa w tym okresie, powstały w Krakowie (M. Patkaniowski (red.), *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1964; J. Stelmach, W. Uruszczak (red.), *Uniwer-*

dowanie wyprzedził Wilno i Lublin⁷³. Oczywiście różnie wypadają te porównania w zależności od dyscypliny naukowej. Poznańska szkoła teorii ekonomii E. Taylora w niczym nie ustępowała krakowskiej szkole polityki ekonomicznej Adama Krzyżanowskiego⁷⁴. Żadna inna gałąź nauk prawnych na poznańskim Wydziale nie rozwijała się chyba w tym okresie tak dynamicznie, jak nauki historyczno-prawne. Osiągnięcia wydziałowych historyków prawa i gospodarki pozwalają zaliczyć Poznań do czołowych ośrodków w kraju. Jest to tym większy sukces, że dyscypliny te przeżywały w II Rzeczypospolitej rozkwit, szczególnie w Krakowie⁷⁵, ale i we Lwowie, prawdziwych centrach naukowych, wyraźnie dystansujących Warszawę.

W Krakowie działali tacy luminarze, jak współtwórca krakowskiej szkoły historycznej Michał Bobrzyński⁷⁶, wybitny historyk ustroju i prawa Stanisław Ku-

syet Jagielloński. *Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji*, Kraków 2000) i w Warszawie (G. Bałtruszajtyś (red.), *Nauka prawa...*; eadem, *Materiały bibliograficzne do dziejów Wydziału Prawa w latach 1915–1987* [w:] *Wydział Prawa w relacjach i wspomnieniach pracowników i studentów (1918–1950)*, „*Studia Iuridica*” 1989, t. XVII, s. 229–292). Sporo uwagi poświęcono też pracownikom Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, przede wszystkim dzięki pracom G. Karolewicz. Pobieżne i niepełne charakterystyki osiągnięć naukowych profesorów wileńskiego wydziału prawa znajdujemy w dwóch rocznicowych księgach jubileuszowych Uniwersytetu Stefana Batorego (*Księga pamiątkowa ku uczczeniu trzysta pięćdziesiątej rocznicy założenia i dziesiątej wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Wilno 1929; L. Piechnik, K. Puchowski (red.), *Z dziejów Almae Matris Vilnensis, Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996). Najdotkliwiej odczuwalny jest brak tego typu opracowania dla niezwykle zasłużonego Wydziału Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza. W ostatnim okresie w pewnym stopniu wypełniają tę lukę publikacje Adama Redzika.

⁷³ Lubelski Wydział Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych stał profesorami i wychowankami uniwersytetu lwowskiego, łącznie 28 osób. Pracowali tu, często przez wiele lat, tak wybitni profesorowie wszechniczy lwowskiej, jak R. Longchamps de Berier, K. Stefko, Z. Pazdro i P. Dąbkowski. Wykładali w Lublinie w ramach tzw. zajęć ubocznych (G. Karolewicz, *Wkład Uniwersytetu Jana Kazimierza...*, s. 28 i nn.; eadem, *Środowisko naukowe KUL...*, s. 121 i nn.). Ich przebogaty dorobek naukowy należy oczywiście zapisać na poczet osiągnięć macierzystego wydziału.

⁷⁴ Szerzej: J. Rosicka, *Adam Krzyżanowski (1873–1963)* [w:] J. Stelmach, W. Uruszczak (red.), *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga...*, s. 283 i nn.

⁷⁵ M. Patkaniowski w związku z tym pisał: „Żadna może gałąź nauk prawnych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego nie rozwinęła się w ciągu ostatniego trzydziestolecia XIX i w początku XX stulecia oraz w okresie międzywojennym tak bujnie i znakomicie, nie wydała tylu i tak wybitnych przedstawicieli – jak nauki historyczno-prawne”. Zob. *Rozkwit nauk historyczno-prawnych w Uniwersytecie Jagiellońskim* [w:] M. Patkaniowski (red.), *Studia z dziejów Wydziału...*, s. 127.

⁷⁶ Aktywność, nie tylko naukowa, M. Bobrzyńskiego przypadła na okres poprzedzający odzyskanie drugiej niepodległości. Skonfliktowany politycznie z częścią środowiska krakowskiego, w tym ze zwolennikiem endecji S. Kutrzebą, w 1920 r., w wieku 71 lat, porzucił Kraków, przenosząc się na stałe do Wielkopolski, zamieszkując w niewielkim majątku Garby koło Środy. Szerzej: M. Ja-

trzeba, światowej sławy romanista Rafał Taubenschlag oraz twórca porównawczej historii państwa i prawa Stanisław Estreicher. W tym okresie rozpoczynał też swoje erudycyjne studia nad średniowiecznym prawem polskim oraz prawem kanonicznym Adam Vetulani⁷⁷.

Wydział lwowski nieodłącznie wiąże się z nazwiskami historyków ustroju i prawa tej miary, co Oswald Balzer, zaliczany do grona najwybitniejszych polskich naukowców przełomu XIX i XX w.⁷⁸ Nie mniejszym autorytetem i pozycją w świecie nauki cieszył się Władysław Abraham, znakomity znawca prawa kościelnego i kanonicznego, współautor polskiego konkordatu z 1925 r. Pałeczkę po nim, jako kierownik Katedry Prawa Kościelnego, przejął w 1936 r. prof. Leon Halban. Uczeń Balzera, prof. Przemysław Dąbkowski, członek Polskiej Akademii Umiejętności, zasłynął pracami z historii przedrozbiorowego polskiego prawa prywatnego, prawa litewskiego oraz niemieckiego. Kierował w 1939 r. Katedrą Historii Prawa Polskiego i Katedrą Historii Prawa Zachodnioeuropejskiego. Do grona uczniów Dąbkowskiego można zaliczyć Karola Koranyiego, wybitnego znawcę powszechnej historii państwa i prawa, od 1945 r. profesora uniwersytetu toruńskiego⁷⁹.

Na tym tle dość blado wypadają ośrodek warszawski. Profesor Juliusz Bardach, oceniając ten okres, pisał:

Dyscypliny historycznoprawne na Uniwersytecie Warszawskim, ujmując rzecz najogólniej, ustępowały, gdy chodzi o nazwiska profesorów, liczbę publikacji, habilitacji i doktoratów, wszechnicom krakowskiej i lwowskiej⁸⁰.

skólski, *Michał Hieronim Bobrzyński (1849–1935)* [w:] J. Stelmach, W. Uruszczak (red.), *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga...*, s. 186; K. Grzybowski, *Szkoła historyczna krakowska – Michał Bobrzyński (1849–1935)* [w:] M. Patkaniowski (red.), *Studia z dziejów Wydziału...*, s. 163 i nn.

⁷⁷ Zob. szerzej syntetyczną ocenę dorobku tych naukowców pióra A. Vetulaniego, M. Patkaniowskiego i W. Osuchowskiego [w:] M. Patkaniowski (red.), *Studia z dziejów Wydziału...*, oraz artykuły [w:] J. Stelmach, W. Uruszczak (red.), *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga...* Zob. ponadto S. Grodziski, *Stanisław Estreicher jako twórca porównawczej historii państwa i prawa*, CPH 1998, t. L, z. 1, s. 117 i nn.; W. Uruszczak, *Adam Vetulani (1901–1976) – historyk prawa kanonicznego*, CPH 1998, t. L, z. 1, s. 179 i nn.

⁷⁸ Bibliografię prac Oswalda Balzera zestawił uczeń mistrza, przyszły profesor poznańskiego Wydziału, Z. Wojciechowski [w:] W. Abraham, P. Dąbkowski, L. Piniński (red.), *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. I, Lwów 1924, s. 5–41; uzupełnienie bibliografii: Z. Wojciechowski, *Oswald Balzer*, „Kwartalnik Historyczny” 1933, z. 3, s. 440–446.

⁷⁹ Szerzej: S. Salmonowicz, *Karol Koranyi (1897–1964). Szkic do portretu*, CPH 1998, t. L, z. 1, s. 129–137.

⁸⁰ J. Bardach, *Historia prawa na Uniwersytecie Warszawskim* [w:] G. Bałtruszajtys (red.), *Nauka prawa...*, s. 31. Spośród warszawskich historyków prawa tego okresu J. Bardach najwyższą ocenę dorobek naukowy prof. Józefa Rafacza, specjalisty z dziedziny historii polskiego prawa sądowego, a szczególnie dawnego procesu polskiego. W związku z tym pisał: „W istocie jedyną

W dziedzinie nauk cywilistycznych i karnistycznych ważnym miernikiem pozycji poszczególnych ośrodków było członkostwo ich przedstawicieli w pracach Komisji Kodyfikacyjnej RP⁸¹. Do Komisji zapraszano najwybitniejszych reprezentantów tych dyscyplin, wnoszących do jej prac dorobek myśli prawniczej. Efektem tego był twórczy rozwój teorii prawa, oddziałujący na całą praktykę prawniczą.

Poznański Wydział Prawno-Ekonomiczny pod tym względem lokował się na czwartej pozycji w kraju, mając w składzie tego gremium pięciu swoich pracowników⁸². Uniwersytet Wileński i Wolna Wszechnica Polska miały po trzech reprezentantów⁸³. Prym wiodły wszechnice w Krakowie, Lwowie i Warszawie, reprezentowane przez 9–10 osób, stanowiące też najważniejsze centra badań naukowych w tych dziedzinach w kraju.

Cywilistyka najprężniej rozwinęła się na Uniwersytecie Jagiellońskim. Wystarczy wymienić tak wielkie nazwiska, jak: Franciszek Ksawery Fierich, Fryderyk Zoll junior, Stanisław Gołąb, Władysław Leopold Jaworski czy Stanisław Wróblewski⁸⁴. Znakomici cywiliści pracowali też we Lwowie, gdzie od ostatnich dekad XIX w. fundamenty szkoły lwowskiej prawa cywilnego budował prof. Ernest Till⁸⁵, a po nim pałeczkę przejął jego najwybitniejszy uczeń Roman Longchamps de Berier. Wykładali tu ponadto profesorowie: Maurycy Allerchand, Kazimierz Przybyłowski oraz procesualista i teoretyk prawa Kamil Stefko. W Warszawie brylował Karol Lutostański.

pełnowartościową katedrą prowadzącą prace badawcze i kształcącą młodych historyków prawa, a także poszerzającą zakres zainteresowań na historię prawa Słowian południowych była katedra kierowana przez Rafacza” (ibidem). Do tego należy dodać nazwisko wybitnego romanisty z kręgu pandektystów, prof. Ignacego Koschembahra-Lyskowskiego, cieszącego się międzynarodową renomą. Szerzej: W. Czachórski, *Nauki cywilistyczne w Uniwersytecie Warszawskim (1918–1988)* [w:] G. Bałtruszajtys (red.), *Nauka prawa...*, s. 55 i nn.

⁸¹ Szerzej: S. Grodziski, *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, CPH 1981, t. XXXIII, z. 2, s. 47 i nn.

⁸² Byli to: T. Dziurzyński, W. Prądzyński, J. Sławski, B. Stelmachowski i J. Sułkowski.

⁸³ Z Wydziału wileńskiego profesorowie: Adam Chelmoński, Alfons Parczewski i Eugeniusz Waškowski (ich krótkie biografie przedstawia I. Jaworski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych U.S.B. w latach 1919–1929* [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu trzysta pięćdziesiątej rocznicy założenia i dziesiątej wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Wilno 1929, s. 262 i nn.); z Wolnej Wszechnicy Polskiej profesorowie: Janusz Jamontt, Jan Litauer i Emil Rappaport.

⁸⁴ Zob. biografie tych osób w opracowaniach: M. Patkaniowski (red.), *Studia z dziejów Wydziału...*; J. Stelmach, W. Uruszczak (red.), *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga...*

⁸⁵ Szerzej: K. Sójka-Zielińska, *Nauka prawa cywilnego na Uniwersytecie Lwowskim w XIX w.* [w:] J. Malec, W. Uruszczak (red.), *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia historyczne o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodzickiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, Kraków 2001, s. 456 i nn.

W naukach penalnych palmę pierwszeństwa należy przyznać Wydziałowi lwowskiemu i Warszawie. Z Lwowem związał przez blisko półwiecze swoją karierę naukową prof. Juliusz Makarewicz, twórca znakomitego kodeksu karnego⁸⁶. W Warszawie działali: Waclaw Makowski – współautor kodeksu z 1932 r. i Stanisław Śliwiński – twórca polskiej szkoły procesowej⁸⁷. W Krakowie po śmierci w 1928 r. prof. Edmunda Krzymuskiego, który wniósł spory wkład do rozwoju teorii prawa karnego w Polsce, dopiero w latach 30. rozpocznie drogę na naukowe wyżyny jego ulubiony uczeń, Władysław Wolter, który nie pójdzie jednak śladami swego mistrza⁸⁸.

W dziedzinie nauk teoretycznoprawnych, prawa politycznego, „prawa narodów”, czyli prawa międzynarodowego publicznego, poznański Wydział nie ustępował pozostałym ośrodkom akademickim w kraju. Można w tym przypadku mówić o w miarę równomiernym rozkładzie terytorialnym potencjału naukowego i braku wyraźnie wybijających się centrów naukowych w tych dyscyplinach prawoznawstwa. W każdej z nich można by wymienić wybitnych profesorów na poszczególnych wydziałach, choć nie zawsze w pełni wykorzystanych dla dobra nauki i dydaktyki⁸⁹, ale prawdą jest również to, że te gałęzie prawoznawstwa w epoce drugiej niepodległości nie przeżywały burzliwego rozkwitu.

Relatywnie najslabiej wypadł Poznań na tle innych wydziałów prawa w Polsce w zakresie nauki administracji i prawa administracyjnego. Pomijając już wiadące w tej dziedzinie ośrodki, jak Kraków (Władysław L. Jaworski, Kazimierz W. Kumaniecki, Jerzy Langrod) i Lwów (Zbigniew Pazdro i Tadeusz Bigo), osiągnięcia poznańskie nie dorównywały Warszawie (B. Wasiutyński), a także Wilnu (J. Panejko), Lublinowi (Wit Klonowicki) i Wolnej Wszechnicy Polskiej (Tadeusz Hilarewicz i Maurycy Jaroszyński)⁹⁰.

⁸⁶ A. Zoll, *Juliusz Makarewicz (1872–1955)* [w:] J. Stelmach, W. Uruszczak (red.), *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga...*, s. 277 i nn.

⁸⁷ S. Kalinowski, *Karnicy Wydziału Prawa* [w:] G. Bałtruszajtys (red.), *Nauka prawa...*, s. 104 i nn.; M. Wąsowicz, *Waclaw Makowski jako karnista. Szkic do portretu uczonego* [w:] G. Bałtruszajtys (red.), *Nauka prawa...*, s. 153 i nn.

⁸⁸ Szerzej: S. Waltoś, *O dziesięciu paradoksach w dziejach nauki i nauczania prawa karnego w Uniwersytecie Jagiellońskim* [w:] J. Malec, W. Uruszczak (red.), *Ustrój i prawo w przeszłości...*, s. 469 i nn.

⁸⁹ Klasycznym przykładem jest uczonej światowej sławy Leon Petrażycki, teoretyk prawa, filozof i socjolog. W 1919 r. mianowano go wprawdzie profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Warszawskiego, ale nie w Katedrze Encyklopedii i Filozofii Prawa, a w marginalnej dla nauk teoretycznoprawnych Katedrze Socjologii. Szerzej: A. Kojder, *Gorzkie lata Leona Petrażyckiego w Uniwersytecie Warszawskim* [w:] *Wydział Prawa w relacjach i wspomnieniach pracowników i studentów (1918–1950)*, „Studia Iuridica” 1989, t. XVII, s. 175 i nn.

⁹⁰ Dość znamienne jest, że wybitny znawca przedmiotu prof. H. Izdebski, w krótkim szkicu charakteryzując wkład poszczególnych wydziałów prawa w rozwój nauki prawa administracyjnego

Ważnym parametrem oceny działalności grona profesorskiego są efekty jego zaangażowania w szkolenie młodej kadry naukowej, mierzone liczbą wypromowanych doktorów. W latach 1919–1936/37 uzyskało ten stopień na wszystkich uczelniach w kraju łącznie 2630 osób⁹¹, w tym 287 absolwentów prawa i nauk politycznych⁹². Udział w tym Wydziału Prawno-Ekonomicznego był znaczący i wynosił 25% ogółu doktoratów z prawa i ekonomii politycznej nadanych w tym okresie w Polsce, co pozwoliło mu zdecydowanie wyprzedzić pod tym względem nie tylko Wilno, ale i Warszawę⁹³, nie wspominając już o Lublinie, który nie posiadał uprawnień do doktoryzowania. Zdarzały się i takie lata akademickie, w których udział poznańskiego Wydziału w liczbie wypromowanych w Polsce doktorów prawa kształtował się w granicach 75–83%⁹⁴.

Biorąc pod uwagę przedstawione wyżej wyniki osiągnięte przez poznański Wydział w różnych sferach swojej aktywności, w porównaniu z innymi szkołami prawniczymi w Polsce, można sformułować następującą tezę. Wydział Prawno-Ekonomiczny jako uniwersytecki ośrodek badań naukowych i działalności dydaktycznej plasował się na czwartym miejscu w II Rzeczypospolitej po Lwowie, Krakowie i Warszawie, a przed Wilnem i Lublinem. Należy to ocenić jako sukces, zważywszy, że Poznań wyprzedzały tylko ośrodki o długich tradycjach akademickich, a w tyle pozostały te, które tak jak Poznań były budowane na surowym korzeniu, od podstaw, na przełomie lat 1918–1919. Po odpadnięciu od Polski Lwowa w 1945 r. poznański Wydział znalazł się wśród trzech najlepszych wydziałów prawa w kraju. To oczywista zasługa profesorów Wydziału Prawno-Ekonomicznego, który i po 1945 r. zwracał się ku własnej przeszłości. Ukształtowany przez międzywojenną profesurę kult dla świata

w tym okresie, w przypadku Poznania pominął milczeniem prof. Stanisława Kasznicę, wymieniając jedynie M. Zimmermanna (H. Izdebski, s. 125). Należałoby do tego dodać, że Zimmermann podjął pracę w Poznaniu dopiero w kwietniu 1939 r.

⁹¹ K. Baranowski, *Kadra naukowa...*, s. 55.

⁹² Liczba ustalona na podstawie informacji zawartych w publikacjach: „Rocznik Statystyki RP” za 1930 rok, s. 418; „Mały Rocznik Statystyczny” za 1930 rok, s. 131; K. Baranowski, *Kadra naukowa...*, s. 58 i nn. Dane te zostały uzupełnione przez autora dla lat akademickich 1928/29–1929/30 z wyjątkiem Krakowa i Lwowa. Podana przez J. Dybca (*Uniwersytet Jagielloński...*, s. 719) liczba doktoratów obronionych na krakowskim Wydziale Prawa w okresie międzywojennym – 2326, a na całym UJ – 4881, jest absurdalna. Błąd popełniony przez autora wziął się zapewne stąd, iż uwzględnił on tzw. doktoraty starego typu.

⁹³ W latach 1919/20–1937/38 na warszawskim Wydziale Prawa przeprowadzono 49 przewodów doktorskich (A. Garlicki (red.), *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego...*, s. 316 i nn.), podczas gdy w Poznaniu 75. W Wilnie pod koniec roku akademickiego 1928/29 stopień doktora nadano tylko trzem osobom. Zob. I. Jaworski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych U.S.B...*, s. 257.

⁹⁴ Miało to miejsce w latach 1919–1921 oraz w roku akademickim 1922/23.

określonych wartości moralnych i etycznych, formułujący postawy badawcze i stosunek do otaczającej rzeczywistości zgodnie z zasadą, iż powołaniem Uniwersytetu jest służba prawdzie, jej odkrywanie i przekazywanie, przenoszony z pokolenia na pokolenie, pozwalał Wydziałowi przetrwać w dobrym stanie epokę stalinizmu i trudne czasy realnego socjalizmu.